

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ СТАНОВЛЕННЯ РАННЬОХРИСТИЯНСЬКОГО ФЕНОМЕНА ШАНУВАННЯ МУЧЕНИЦТВА

Досліджено основну причину загострених відносин між офіційною владою Римської імперії та ранньохристиянськими еклесіями, що спонукало до появи феномена мучеництва. З'ясовано причини шанування та сакралізації мучеників у ранньохристиянський донікейський період. З метою доведення причин сакралізації християнського мучеництва попередньо опрацьовано праці ранньохристиянських апологетів II–III ст. Р. Х. та пізніші джерела отців церкви періоду пізньої античності, а також тексти помісних і вселенських церковних соборів. Виявлено ключові та формотворчі аспекти зразків ранньої агіографії мучеників. Прослідковано еволюцію шанування мучеників від раннього існування християнських еклесій до періоду соборної християнської Церкви в союзі з Римською державою.

Ключові слова: мученики, еклесія, раннє християнство, апологія, донікейська церква, агіографія, святість, сакралізація.

Постановка проблеми. Шанування святих є невід'ємною частиною християнства. Історія Церкви використовує багато підходів щодо вивчення агіографії. Сакралізація певних осіб неодноразово була елементом державної політики, а також спробою церкви та духовної влади поширити свій вплив. Існує також багато святих, які піддалися канонізації у певному регіоні, проте не набули статусу святих загальноновизнано через суперечливість власне сумнівного підґрунтя до канонізації тощо. З огляду на цей пласт наведених факторів виникає потреба в межах історії Церкви та, загалом, історичної науки, пов'язаної з релігійством, досліджувати безпосередньо витоки шанування святості й еволюції цього процесу, починаючи з раннього, донікейського періоду існування християнства. Першопочаткове існування ранньохристиянських еклесій обумовлювалося конфронтацією з язичницькою владою Римської імперії. Активна практика переслідування та утисків християн з боку держави мимоволі спричиняло творення феномена християнського мучеництва, який, починаючи із часів ранньохристиянської церкви, зазнає сакралізації та, зрештою, стає підґрунтям фундації християнського інституту святих. Зазначене питання розглянуто нами шляхом аналізу ранньохристиянських джерел церковних істориків, апологетів, а також опрацювання історіографічних праць, у яких уже порушували окреслене питання.

Аналіз джерел та літератури. Основою джерельної бази питання, що досліджується, є ранньохристиянські автори донікейського періоду християнської Церкви та періоду вселенських соборів IV–V ст. Опис перебігу подій із життя християнських еклесій окресленого періоду містять твори Евсевія Кесарійського [1], Лактанція [17], Єроніма Стридонського [4]. Апологію ранньохристиянського мучеництва подають праці Тертуліана [9], Оригена [24], Кипріяна Карфагенського [16], Секста Юлія Африкана [2]. Також особливому виділенню з-поміж інших підлягає використання праць Іоана Золотоустого. Незважаючи на те, що використана нами історіографія фокусується на християнських патристах більш ранньої доби, які перші описували феномен мучеництва (Тертуліан, Кипріян), ми звертаємо увагу також на пізніші трактати, тобто на праці Іоана Золотоустого [21]. Цей автор жив на зламі IV–V ст., тобто в епоху легального існування християнської Церкви, доклався до укладання літургійного канону, тому, на нашу думку, його твердження щодо шанування християнських мучеників дають можливість прослідкувати саме еволюцію сакралізації феномена мучеництва від ранньохристиянського донікейського періоду до часу легального існу-

вання Церкви. Окрім цього, задля дослідження саме офіційного шанування мучеників у християнській Церкві, було опрацьовано збережені тексти вселенських і помісних соборів. Згадки про шанування мучеників містяться саме в помісному Лаодикійському соборі [7]. До наявної джерельної бази також входить усталений канон книг Нового та Старого Завітів [10].

Праці, що використані в ході дослідження, умовно поділено на два блоки:

- роботи, присвячені дослідженню історії ранньохристиянської Церкви, до яких насамперед належать роботи авторства І. Свенцицької [22, 23], А. Гарнака [3], В. Болотова [11], А. Лебедева [18], А. Доніні [15], Р. Віппера [13], Ф. Шаффа [6], Д. Норта [5], а також спільна праця колективу авторів "The Cambridge History of Christianity" [8];

- роботи, що стосуються тематики агіографії, дослідження катакомб, ранньохристиянського мучеництва та шанування святості – ця тематика порушувалася П. Брауном [12], В. Лур'є [19], Н. Покровським [20], А. Голубцовим [14].

Постановка завдання. Мета статті – дослідити один із початкових витоків шанування святих у ранньому християнстві – феномен мучеництва. Уможливлення виконання поставленої мети реалізовується шляхом розв'язання таких завдань: відстежити відносини ранньохристиянських еклесій та офіційної влади Римської імперії; віднайти генезу появи мучеництва в період раннього християнства; проаналізувати та систематизувати причини, що призвели до сакралізації ранньохристиянського мучеництва; виокремити ключові фактори зазначеного питання; дослідити духовно-філософський аспект християнського вчення з огляду на обґрунтування явища мучеництва, а також здійснити пошук суміжних християнському мучеництву юдейських старозавітних традицій, що могли фундаментально вплинути на процес становлення інституту мучеництва.

Виклад основного матеріалу. Упродовж перших трьох століть свого існування раннє християнство донікейського періоду не мало змоги розбудовуватися у Римській імперії на повноцінно легальних засадах. Із моменту появи перших християнських еклесій і аж до правління імператора Константина Великого між офіційною римською владою та ранньохристиянською церквою спостерігалася напруженість відносин. Попри факт наявності свободи віросповідання, продиктованої Римською державою, існувало багато факторів, що стимулювали владу чинити насилля над християнами.

А. Лебедев особливо наголошує, що вузловою підставою для появи едиктів, які ставили християн у скрутне становище, був загальнодержавний культ імператора. Для політеїстичного язичницького суспільства не становило проблеми скласти жертву черговому божеству, тим паче, коли така практика особливо стимулювалася державою та була загальнообов'язковою. У межах же християнського монотеїстичного вчення поклонятися якому-небудь божеству, окрім як власне християнському Богові, означало порушення однієї із десяти поданих Мойсееві на горі Синай Заповідей Божих: "Я є Господь Бог твій, нехай не буде у тебе інших богів, окрім Мене". З огляду на це державний культ імператора ставав однією із наймасштабніших перепон на шляху до утвердження лояльних відносин Римської держави та донікейської християнської Церкви [18, с. 25, 37].

Вищезгадане становище Церкви, зі свого боку, є показовим, тому що до визнання християнства як *religio licita*, тобто до 313 р., спостерігалися випадки, коли імператорські укази спричиняли утиски або ж гоніння на християн. Якщо ж розглядати події хронологічно, то перші страти християн римською владою розпочалися за правління імператора Нерона в 64 р. Р. Х. Далі зустрічаємо рескрипт імператора Траяна, імовірно виданий у 99 р. Р. Х., що заохочував доноси на християн. Цей рескрипт, вочевидь, був чинним упродовж усього II ст., оскільки ще Євсевій Кесарійський згадує про суди над християнами і за правління імператора Марка Аврелія [18, с. 88]. Спорадично виникало загострення у відносинах влади із християнами за династії Северів, коли діяв указ імператора Септимія Севера від 192 р. Упродовж усього III ст. влада здійснювала кілька спроб розгорнути масштабну боротьбу проти ранніх християн: за правління імператорів Декія Траяна (250 р.), Валеріана (257 р.) та Авреліана (272 р.). Кульмінацією утисків та переслідувань ранньохристиянської Церкви стало так зване "Велике гоніння" Діоклетіана та його наступників (303-313 рр.). Послідовність таких гонінь подає І. Свенцицька, яка простежує розвиток християнських еклесій у відносинах з Римською державою [23, с. 161-174].

Гоніння на християн з боку римської влади породило феномен християнського мучеництва – люди, які не підпорядковувалися державній волі, не приносили язичницької жертви імператору, страждали та були засуджені до смерті за свої релігійні переконання. Основний опис розмаху згаданих гонінь поширювався наративно, був підкріплений фактами судилищ над християнами, їхніх страждань та засуджень до страти. Мученики в апологетичній літературі, зі свого боку, ставали доказом того, що на ранніх християн чиниться несправедливий тиск з боку язичницького суспільства та держави.

Гене́за шанування мучеників є доволі давньою і сягає витоків ще часів катакомбного існування ранньохристиянських еклесій. Оберт у бік популярності, а також усвідомлення важливості мучеництва християнами пояснюють кількома причинами, з-поміж яких виділяють, власне, факт добровільної мученицької смерті як яскравого вияву наслідування Ісуса Христа та його апостолів. Окрім цього, важливим є старозавітний фундамент, тобто юдейська традиція шанування Маккавеїв, які були страчені за свою віру. Наступною причиною є те, що в період гонінь особи, які страждали за Христа, ставали прикладом незламності та непохитності для ранньохристиянських еклесій, тому пам'ять про них особливо виразно плекалася церковною апологією, творючи таким чином інститут своїх незламних героїв, на подвигах яких і стоїть Церква. Третьою причиною,

що уже спричинила виокремлення пам'ятних днів шанування мучеників і дала ще один поштовх до сакралізації цього явища у формі християнських свят, є характерне для християнського вчення ставлення до смерті як до "нового народження". Саме тому спомин про смерть мученика так міцно закарбовувався в пам'яті християн, а також закладав підвалини історичної пам'яті шанування мученицького подвигу християн.

Перша причина, що заклала фундамент утвердження явища сакралізації мучеництва й аргументовано є чинником, що привів до генези шанування святих у християнстві, базується саме на ідеологічно-духовному аспекті мучеництва. Християнин, який зазнавав смерті за віру в Христа, фактично повторював подвиг самого Ісуса Христа.

Ранньоцерковний апологетичний наратив пронизаний тематикою того, що мучеництво є ніщо інше, як наслідування подвигу Ісуса Христа. Звідси і бере початок риторичне питання, сформульоване в середовищі ранньої церкви, мовляв, що може бути кращим, аніж померти за власну віру? Зазначений мотив, зокрема, вдало змальовано у християнського апологета III ст. Кипріяна Карфагенського: "Звідси вся досконалість і гідність життя полягає у мучеництві. Воно є основою життя і віри, воно є опорою порятунку; союз свободи і честі, і хоча є щось й інше, за допомогою чого можна досягати світла, проте досягати обіцяної нагороди набагато краще за допомогою викупних покарань" [16, с. 349-350]. Далі єпископ Кипріан у цій же праці цитує слова Євангелія від Матвія: "Хто загубить душу свою... заради мене імені, прийме в цьому житті сторицю, а в майбутньому – наслідить життя вічне" [16, с. 359]. Іншими словами, ми бачимо, що мучеництво у ранньохристиянській думці трактується не як просто подвиг і сміливий вчинок, а як вияв найвищого святого благочестя, про який згадував Ісус та його апостоли. Порівняння подвигу ранніх християн з подвигом самого Ісуса Христа надає підставу говорити про утвердження початкового етапу явища сакралізації мученицької смерті.

Апологет і донікейський патрист Тертуліан кристалізує усю повноту ставлення християн до мучеництва: "Який щасливий бій належить вам витримати! Бог буде вашим відплатником, а Дух Святий – керівником. Вашими лаврами буде вінець безсмертний і вашою ціною буде щастя удостоїтися бути співгромадянами Ангелів на небесах, прославленими в усі віки" [9].

Зі згаданих джерел випливає, що думка церковних апологетів ґрунтується на тому, що християни-мученики відразу після смерті удостоюються вічної слави. Риторика сумнівності їхнього подвигу відсутня і в подальшому зведеться до кристалізації мучеництва як явища, тотожного утвердженню святості. Зокрема, у праці Іоана Золотоустого (IV ст.) зустрічаємо: "...оселилися зі звірами святі, співмешканці ангелів, громадяни небесні..." [21, с. 744]. Популярна практика організації страти засуджених у часи античності полягала в тому, аби віддати їх на поталу диким звірам. Відповідно, Іоан Золотоустий замінює слово "мученики" відразу на "святі", що "оселилися" (були катовані) звірами та стали співгромадянами ангелів. Це яскраво підтверджує поступове отождолення подвигу мучеництва з одним з основоположних видів шанування святості в ранньому християнстві.

Проте окреслений феномен знайшов своє теологічне обґрунтування завдяки тому, що стояв на засадах більш ранньої старозавітної юдейської традиції. Важливу роль у цьому зіграло шанування повстання Маккавеїв та їхньої мученицької смерті. Історичний контекст

цього епізоду сягає 167–160 рр. до Р. Х. і пов'язаний зі спротивом юдеїв політиці насильницької еллінізації, що провадилась правителем Селевкідської держави Антіохом IV Епіфаном [8, с. 436].

Політика сирийських греків полягала у спробі перетворити Єрусалимський Храм на місце еллінського вірування, зокрема у храмі було поміщено статую Зевса Олімпійського та робилися спроби насильно примусити юдеїв йому поклонятися. За свою непокору такому указові був засуджений і страчений старець Єлеазар, відбувши перед тим страшні тортури, а також його семеро учнів та їхня матір Соломонія. Згадки про ці події згодом увійшли у Святе Писання Старого Завіту [10, II Книга Маккавейська, 7].

Відповідно, важливим є те, що юдейська спадщина, тобто мучеництво Маккавеїв, які були незламні у своїй вірі, була органічно збережена та віднайшла своє місце в ранньохристиянській пам'яті. IV ст., наприклад, рясніє трактатами, присвяченими подвигу Маккавеїв: Григорій Богослов (Назіанін) пише "Слово в пам'ять святих мучеників Маккавеїв", Іоан Золотоуст – "Бесіду про святих Маккавеїв".

Згадки про мучеництво Маккавеїв ранньохристиянськими патристами вказують на те, що у процесі обґрунтування поняття мучеництва церковна думка опиралася на прецеденти з історії. Тобто, окрім власне головного еталонного прикладу добровільного страждання Ісуса Христа, існували давніші історичні епізоди, пов'язані з контекстом наслідування явища мучеництва. Юдейська традиція, для якої особливо важливими були події Маккавейського повстання, бо містили в собі підтвердження політичної сталості єврейського етносу, знайшла повноцінне відображення у християнстві як архетип мучеництва старозавітного часу. Іоан Золотоустий зазначає: "Перший нехай постане перед нами старець Єлеазар, початок подвигів, започаткування мучеництва, початок боротьби, ватажок мужності, предтеча терпіння, юна старість, первомученик старого завіту, подоба Петра верховного з апостолів" [22, с. 672].

Слід виокремити те, наскільки близькою для християнського світогляду була старозавітна традиція, що укладена ранньою патристикою як приклад мучеництва. Однак для формування фундаменту шанування мучеництва невід'ємним елементом став також подвиг первомученика архідиякона Стефана [8, с. 391]. Цей приклад тотожно називають первомучеництвом, проте він має принципову відмінність. Мучеництво Маккавеїв було старозавітним елементом, у своїй основі приналежне до юдео-християнського кореня. Мученицька ж смерть Стефана містить суто християнське тло і є одним із найбільш ранніх випадків, коли в першочерговій апостольській християнській еклесії через проповідання вчення Христа була насильно вбита людина. Каменування Стефана юдейським синедріоном, що не сприйняв його проповіді, наприклад, згадують у шостій-сьомій главах Нового Завіту "Діяння святих апостолів" [10].

Апологетична думка та ранньоцерковний наратив не оминає також мучеництва Стефана. З-поміж іншого у "Церковній історії" Евсевій Кесарійський висвітлює таку позицію: "Поставлені були апостолами молитовно і з рукоположенням на служіння общині семеро випробуваних чоловіків, серед них і Стефан; він перший після Господа одразу ж після свого призначення – немов для цього і був обраний – був побитий камінням від убивць Господніх. Перший з переможних мучеників Христових отримав він вінець – ім'я його має саме це значення" [1, Euseb. C. H., II, 1]. Отже, бачимо, що, як й у випадку із

старозавітним прикладом Маккавеїв, так і зі стратою Стефана, закладено першопочатковий фундамент для наслідування й обґрунтування високого шанування мучеництва у ранньому християнстві.

Наступною вагомою причиною, що стимулювала інституалізацію шанування мучеників, була потреба ранньохристиянських еклесій надати впливовий приклад незламності для наслідування в період гонінь. Згідно зі згаданим описом, відносини донікейської християнської Церкви й офіційної римської влади були напруженими та призводили до гонінь з боку останньої. Евсевій Кесарійський кілька разів вказує на велику кількість осіб, які під впливом вчиненого на них тиску відходили від християнського вчення на користь язичницьких спонукань Римської держави [1, Euseb. C.H., VI, 41: 12-13; VIII, 3:1]. Відповідно, ранньохристиянські общини неодноразово перебували під загрозою знищення. У такому становищі Церква гостро відчувала потребу у віднаходженні живого прикладу для наслідування. Саме тому церковна апологія раннього християнства описує гоніння крізь призму слави християн, які страждали та померли за Христа, цим самим надихаючи своїх послідовників.

Починаючи з II–III ст., ранньохристиянські письменники приділяють увагу мучеництву, що характеризується не тільки описом постатей, що зазнали страждань, але й превентивним схваленням таких подвигів [8, с. 391]. Тертуліан, наприклад, ілюструючи вказану позицію, у трактаті "До мучеників", починає своє слово так: "Достойні сповідники Ісуса Христа, призначені на муку!" [9]. Тобто сам трактат не базується на історичній події та її описі, а слугує радше візією духовно-теологічного обґрунтування того, чому слід не ухилятися від мучеництва та чому мучеництво – це добре. Аналогічним прикладом є праця III ст. авторства Оригена під назвою "Заклик до мучеництва". Автор, знову ж таки, наводить цитати зі Святого Писання, обґрунтовуючи теософську важливість мучеництва [24].

Проте важливим є розуміння риторики написання цих трактатів. У період гонінь ранньохристиянська Церква втрачала велику кількість осіб, які через певні причини відрікалися своєї віри. У цьому випадку мучеництво ставало тим явищем, що давало Церкві власних героїв, було елементом зміцнення її позицій. Ранньохристиянські церковні отці фокусували на цьому велику увагу, надаючи глибокого обґрунтування величчю мучеництва й описуючи конкретних осіб, які постраждали за Христа. Із цього виводиться апологетичне твердження, згідно з яким християнство є "церквою мучеників", яка тільки через їхню незламність зуміла встояти у період гонінь. До цього ж фактором прославлення святості мучеництва був також соціальний стан тих осіб, яких піддавали страті. Ранньохристиянські апології, мартирологі й акти мучеників подають нам широкий перелік їхнього різноманітного соціального статусу: від християн – членів еклесії до єпископів та згодом визнаних отців церкви.

Цілком не дивує те, що вищих духовних осіб піддавали страті, адже в період гонінь до суду приводили насамперед відомих осіб, які користувалися авторитетом і перебували на керівних позиціях у місцевих ранньохристиянських еклесіях. У II–III ст., наприклад, мученицькою смертю загинули такі ранні патристи: Ігнатій Богоносець (110 р.), Климент Римський (кінець I ст.), Полікарп Смирнський (156 р.), Кипріяні Карфагенський (258 р.) та ін. Високий рівень авторитету згаданих єпископів підкреслював збереження пам'яті про них і використання Церкви й надалі їхніх теологічних та апологетичних напрацювань. У цьому випадку їхні жит-

тя особливо піддавали шануванню, а мученицька смерть ставала еталоном благовірного життя християнина. Мучеництво не сприймали як трагічну несподівану загибель, а як славу, якої не оминають, а удостоюються навіть "найславетніші мужі церкви Христової". У період гонінь їхній приклад слугував еталоном незламності, що було черговою причиною як збільшення популярності мучеництва, так і сталості сакралізації осіб, причетних до нього [15, с. 96-98].

Третя причина, що уможливила процес сакралізації мучеництва та надала йому чіткої форми довготривалого шанування, є християнське ставлення до смерті та ритуалізм, пов'язаний із погребінням мертвих. П. Браун у своїй праці про ґенезу святості у християнстві простежує, як розкриття у ранній патристиці вчення про вічність душі було пов'язане із сакралізацією святості в пізній античності. Згідно з ранньохристиянським ученням, смерть не вважали кінцем існування людини. Іншими словами, теологічний розвиток доктрини про вічність душі [12, с. 12] й есхатологічний підхід до існування світу стали аргументованими константами, згідно з якими християни ранньої церкви перебували в стані трепетного очікування приходу Месії, а часті гоніння сприймали як випробування перед кінцем світу. Відповідно, смерть сприймали як невід'ємну частину процесу переходу в незримий світ, де праведники мають зустрітися з Господом. Як ми зазначали вище, мученицьку смерть, безсумнівно, сприймали як вияв найвищої пошесті. Сукупність цих причин відображається в тому, що ранні християни іменували смерть "днем народження" (давньогрец. γενέθλια / natalia) [19, с. 74].

Важливість дня смерті християнина відображається в "актах мучеників", тобто початкових агіографічних трактатах, де у більшості випадків невід'ємною частиною опису мученика є намагання вказати його точну дату смерті. Абсолютним прикладом, що ілюструє подібне, є записаний акт мучеництва авторства Секста Юлія Африкана: "Наступного дня Адріан увійшов до храму Геркулеса і наказав винести тіла вбитих і кинути в глибоку яму. Єпископи згодом назвали це місце "Сім переможців смерті, живі мерці". Після цих подій гоніння на християн стихли на півтора року, тому що всі віддавали пошану тілам мучеників. Вони були перенесені у велику могилу, викопану спеціально для них, а їхні імена були записані в книзі життя. День поминання блаженної Симфорози та її синів Кріскента, Юліана, Немеція, Прамітива, Юстина, Стракція та Євгенія святкується 18 березня. Тіла їхні спочивають біля Трибуртинської дороги, біля каменю за вісім миль від міста, що охороняється Самим Господом нашим Ісусом Христом, Якому нехай буде честь і слава навіки. Амінь" [2].

Наведені уривки відображають класичний підхід до сакралізації, що активно формувався в ранньохристиянську добу. А. Доніні, наприклад, наголошує, що основними поняттями, які вказуватимуть у джерелах під час опису мученика, є день його смерті, відповідно, і день пам'яті, місце поховання та власне деталізований перебіг мученицької смерті (страсті) [15, с. 202-205].

Вагоме ставлення ранніх християн до смерті спонукало і до високої концентрації уваги на місці погребіння, що й висвітлює наведений фрагмент опису. Оскільки йдеться про мученика, то фокус уваги приділено також місцю смерті. Це обумовлено тим, що саме мучеництво робило місце страждань важливим і святим, а отже, місце мук сакралізується аналогічно.

На практиці процес шанування захоронень мучеників реалізовувався погребінням їхніх тіл у катакомбах,

що фактично ставали місцями зібрання ранньохристиянських еклесій. Н. Покровський пояснює це тим, що під час гонінь християни вели закритий від сторонніх підпільний спосіб життя, то, великою мірою, катакомби ставали замкнутим середовищем для прихистку і місцем проведення там богослужбових зібрань [20, с. 4; 10, с. 81]. Відповідно, плита, де було поховано мученика, імовірно, ставала престолом, на якому й проводили богослужіння. Це пояснює той факт, що з переходом християнства на легальні позиції місця мучеництва і місця поховання мучеників переростали в наземні надбудови базилік і святих місць [14, с. 82].

Про шанування місць захоронення мучеників у наступні IV–V ст. вказує Іоан Золотоустий, присвячуючи цьому питанню окремий свій трактат – "Бесіда про мучеників". Автор поринає в роз'яснення на тему того, чому не слід впиватися у день шанування мученика та чому п'яному краще залишитися вдома, а не відвідувати могили мучеників [21, с. 710-713]. Насамперед це фіксує саму наявність дня шанування мучеників. По-друге, автор зазначає про походи пастви на місця погребіння мучеників. Із цього випливає ще одна його власна позиція, що місця погребіння мучеників пильно оберігалися християнами і впродовж подальшого етапу розвитку християнської Церкви.

Окрім трактатів Іоана Золотоустого, ми вважаємо, що офіційно фактичне підтвердження шанування місць мучеництва санкціоновано 9-м та 34-м правилами помісного Лаодикійського собору (проведений близько середини IV ст.), які наголошують: "Тож нехай не буде дозволено церковним людям ходити для молитви або для лікування на кладовища всяких еретиків або в, так звані у них, мученицькі місця. А тим, що ходили, якщо вони вірні, бути позбавленими церковного спілкування на деякий час. Тих, що каються і сповідаються, що згрішили, приймати в спілкування". Наступне правило вказує також: "Усякому християнину не личить залишати мучеників Христових і відходити до лжемучеників, які в еретиків знаходяться або самі еретиками були. Бо ці віддалені від Бога..." [7].

З огляду на це простежується той факт, що у конфронтації з ересями вселенська Церква вже формувала власний інститут святих. Очевидним із правил помісного собору є те, що еретики, які страждали за власну віру, теж мали своїх мучеників і святих, проте через неприйняття постанов Вселенських соборів, їхня святість була не прийнятою та відкинутою. Водночас згадані правила дають нам цінний доказ того, що на момент IV–V ст. шанування святих мучеників уже невідворотно набирає не просто місцевої катакомбної, але й загальної офіційності й затверджується вселенською Церквою.

Висновки. Аналіз ранньохристиянських джерел апологетичного й історичного характеру, а також опрацювання історіографічної літератури, пов'язаної з дослідженням ранньохристиянської Церкви та агіографічної тематики, дає підстави робити висновки, що шанування мучеництва в ранньому християнстві започатковувалося протягом II–III ст., тобто в донікейську епоху існування християнських еклесій.

Системні утиски та гоніння ранньохристиянських еклесій офіційною владою Римської Імперії породили феномен мучеництва, тобто осіб, які, невідступно вірячи в Ісуса Христа, зазнавали смерті за свої релігійні переконання.

До процесу сакралізації та активної культивуції шанування зазначеного феномена привели три причини. По-перше, добровільні страждання та мученицька

смерть Ісуса Христа були основоположним прикладом для наслідування серед християн. Також ранньохристиянському мучеництву передувала збережена в пам'яті старозавітна юдейська традиція шанування подвигу мучеництва Маккавеїв. Відповідно, архетип мучеництва як найвищої почесності був закладений раніше. По-друге, в часи гоніння християн ранньохристиянська Церква творила власний інститут героїв, які відстоювали свою віру та протистояли державницькому тиску. Мученики ставали джерелом натхнення та прикладом для наслідування іншими членами ранньохристиянських еклесій. По-третє, есхатологічний підхід до існування світу та віра в потойбічне життя були результатом позитивного сприйняття ранніми християнами смерті як такої, а тим паче мученицької. Віра у швидке друге пришестя Господа та кінець світу стимулювали кропіткий догляд за місцями поховань мучеників. Догляд, популярність зібрань на місцях погребіння мучеників, згадки про їхній подвиг та особлива пам'ять про день їхнього страждання і смерті – ці явища призводили до швидкої еволюції процесу сакралізації ранньохристиянських мучеників й уведення церковного шанування днів пам'яті цих осіб.

Перспективами подальшого дослідження можуть стати комплексні вивчення інших витоків шанування святості у християнстві, зокрема й шляхом аналізу пізніших джерел з історії Церкви, праць періоду її легального та соборного поступу у союзі з владою Римської держави.

Список використаних джерел

1. Eusebius. The Church History. Translation and comentary by Paul R. Maier / Eusebius. – Grand Rapids: Kregel Publications, 2007. – 348 p.
2. Extant Works (Julius Africanus). The Passion of St. Symphorosa and Her Seven Sons [Electronic source]. – Access mode : <https://www.newadvent.org/fathers/0614.htm>.
3. Hamack A. About The Mission and Expansion of Christianity in the First Three Centuries / Adolf von Hamack. – Grand Rapids: MI: Christian Classics Ethereal Library, 2005. – 367 c.
4. Jerome. Select Letters. Translated by F. A. Wright [Electronic source] // Harvard University Press. – 1933. – Access mode : <https://www.loebclassics.com/view/LCL262/1933/volume.xml>
5. North J. A History of the Church / North. – Joplin. Missouri: College Press, 1991. – 190 p.
6. Schaff F. History of the Christian church. Ante-Nicene Christianity A. D. 100-325 / Schaff. – N. Y. : Charles Scribner's Song, 1914. – 876 p.
7. Synod of Laodicea (4th Century) [Electronic source]. – Access mode : <https://www.newadvent.org/fathers/3806.htm>.
8. The Cambridge History of Christianity. Origins to Constantine / Edited by M. Mitchell, F. Young. – N. Y. : Cambridge University Press, 2008. – 740 p.
9. To the Martyrs (Tertullian). Translated by S. Thelwall. From Ante-Nicene Fathers [Electronic source]. – Access mode : <https://www.newadvent.org/fathers/0323.htm>.
10. Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту: в українському перекладі з паралельними місцями [Електронний ресурс] // Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату. – 2004. – Режим доступу: <https://parafia.org.ua/biblioteka/svyate-pysmo/bibliya-upts-kp/>.
11. Болотов В. Лекции по истории древней церкви. – Т. II: Введение в церковную историю – История Церкви в период до Константина Великого / В. Болотов. – Минск: Белорусская православная церковь, 2011. – 576 с.
12. Браун П. Культ святых. Его становление и роль в латинском христианстве / П. Браун; пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2004. – 207 с.
13. Вилпер Р. Рим и раннее христианство / Р. Вилпер. – М.: АН СССР, 1954. – 267 с.
14. Голубцов А. Из чтений по церковной археологии и литургике / А. Голубцов. – СПб: Сатис, 1995. – 370 с.
15. Донини А. У истоков христианства / А. Донини; пер. с итал. – М.: Политиздат, 1977. – 341 с.
16. Книга о похвале мученичеству // Творения святого священномученика Киприана епископа Карфагенского. – Киев: Типография Корчак-Новицкого (бывшая Давиденко), 1879. – Кн. 2. – 368 с.
17. Лактанций. О смертях преследователей (De mortibus persecutorum) / пер. с лат. языка, вступ. ст., коммент., указат. и библиографич. список В. М. Тюленева. – СПб: Алетей, 1998. – 282 с.

18. Лебедев А. Эпоха гонений на христиан и утверждение христианства в греко-римском мире при Константине Великом / А. Лебедев. – СПб: "Изд-во Олега Абышко", 2006. – 352 с.
19. Лурье В. Введение в критическую агиографию / В. Лурье. – СПб: Аxioma, 2009. – 238 с.
20. Покровский Н. Очерки памятников христианской иконографии / Н. Покровский. – СПб: Типография А. П. Лопухина, 1900. – 234 с.
21. Полное собрание творений святого Иоанна Златоуста. – СПб: Санкт-Петербургская дух. акад., 1896. – 979 с.
22. Свенцицкая И. От общины к церкви: о формировании христианской церкви / И. Свенцицкая. – М.: Политиздат, 1985. – 224 с.
23. Свенцицкая И. Раннее христианство: страницы истории / И. Свенцицкая. – М.: Политиздат, 1987. – 336 с.
24. Увещание к мученичеству // О молитве и увещании к мученичеству: творения учителя церкви Оригена / с первонач. текста пер. с примеч. Н. Корсунского, ред. Ярославск. епархиальных ведомостей. – 2-е изд. – СПб: И. Л. Тузов, 1897. – 240 с.

References

1. Eusebius. The Church History. Translation and comentary by Paul R. Maier (2007). Grand Rapids: Kregel Publications.
2. Extant Works (Julius Africanus). The Passion of St. Symphorosa and Her Seven Sons. <https://www.newadvent.org/fathers/0614.htm>.
3. Hamack A. (2005). About The Mission and Expansion of Christianity in the First Three Centuries. Grand Rapids: MI: Christian Classics Ethereal Library.
4. Jerome. Select Letters. Translated by F. A. Wright. (1933). <https://www.loebclassics.com/view/LCL262/1933/volume.xml>.
5. North J. (1991). A History of the Church / North. – Joplin. Missouri: College Press.
6. Schaff F. (1914). History of the Christian church. Ante-Nicene Christianity A. D. 100 – 325. New York: Charles Scribner's Song.
7. Synod of Laodicea (4th Century). <https://www.newadvent.org/fathers/3806.htm>.
8. Mitchell M., Young F. (Eds.). (2008). The Cambridge History of Christianity. Origins to Constantine. New York: Cambridge University Press.
9. To the Martyrs (Tertullian). Translated by S. Thelwall. From Ante-Nicene Fathers. <https://www.newadvent.org/fathers/0323.htm>.
10. The Bible. Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments: in Ukrainian translation with parallel places (2004). Publication of the Kyiv Patriarchate of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate. <https://parafia.org.ua/biblioteka/svyate-pysmo/bibliya-upts-kp/>. [In Ukrainian].
11. Bolotov V. (2011). Lectures on the History of the Ancient Church I-II – Introduction to Church History – Church History before Constantine the Great. Minsk: Belarusian Orthodox Church. [In Russian].
12. Brown. P. (2004). The Cult of the Saints: Its Rise and Function in Latin Christianity. Moscow: ROSSPEN. [In Russian].
13. Wipper R. (1954). Rome and early Christianity. Moscow: Academy of Sciences of the Soviet Union. [In Russian].
14. Golubtsov A. (1995). From the readings on church archeology and liturgy. Saint-Petersburg: Satis. [In Russian].
15. Donini. A. (1977). At the origins of Christianity. Moscow: Politizdat. [In Russian].
16. In Praise of Martyrdom. Works of the hieromartyr Cyprian, bishop of Carthage. Chapter 2. (1879). Kyiv: Typography of Korchak Nowitskyi. [In Russian].
17. Lactantius. On the Deaths of the Persecutors ((De mortibus persecutorum). Translated from Latin, introductory article, comments, index and bibliography by Tyuleneva. W. (1998). Saint-Petersburg: Aletheia. [In Russian].
18. Lebedev A. (2006). The era of persecution of Christians and adoption of Christianity in the Greco-Roman world under Constantine the Great. Saint-Petersburg: Izdatelstvo Olega Abyshko. [In Russian].
19. Lurie V. (2009). Introduction to the Critical Hagiography. Saint-Petersburg: Axioma. [In Russian].
20. Pokrovsky H. (1900) Essays monuments Christian art. Saint-Petersburg: Typography of A. P. Lopuhin. [In Russian].
21. All works of saint Ioan Chrysostom (1896). Saint-Petersburg: Saint Petersburg Theological Academy. [In Russian].
22. Svetsitskaya I. (1985). From ecclesia to church: about formation of the Christian church. Moscow: Politizdat. [In Russian].
23. Svetsitskaya I. (1987). Early Christianity: pages history. Moscow: Politizdat. [In Russian].
24. An Exhortation to Martyrdom (1897). About the prayer and an exhortation to Martyrdom: Works of the Church Teacher Origen. Saint-Petersburg: I. L. Tuzov. [In Russian].

Надійшла до редколегії 10.10.21

V. Beregovyi, Master's Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

HISTORICAL ORIGINS OF THE FORMATION OF THE EARLY CHRISTIAN PHENOMENON OF VENERATION OF MARTYRDOM

The Institute of Saints is a phenomenon in the history of the Christian Church. This article examines one of the main sources of veneration of Christian saints – the phenomenon of early Christian martyrdom. The author focuses on the early stages of the Christian Church's existence and aims to find the origins of the veneration of holiness in Christian martyrdom, which is a feature of the period of pre-Nicene Christianity.

The article examines the main reason for the strained relations between the official authorities of the Roman Empire and the early Christian ecclesia, which led to the emergence of the phenomenon of martyrdom. The reasons for the veneration and sacralization of martyrs in the early Christian pre-Nicene period have been clarified. In order to prove the available examples of sacralization of Christian martyrdom in the pre-Nicene period of the Church's history, the author has previously studied the works of early Christian apologists of the II-III centuries AD – the basis of the early Christian tradition. Because of this, the author draws attention to the Jewish origins of the phenomenon of the sanctity of martyrdom. Accordingly, the article also focuses on the books of the Old Testament.

The spiritual and ideological factor of Christian doctrine, which encouraged Christians to glorify martyrs as heroes, is also traced. Key and formative aspects of samples of early hagiography are revealed. According to these sources, an analysis of the places of death of early Christian martyrs and their burials that became fundamental elements to the foundation of the institution of honoring martyrdom is made.

The evolution of the glorification of martyrs from the early existence of Christian ecclesia to the period of the conciliar Christian Church in alliance with the Roman state is traced. To this end, the sources of the Church Fathers of the IV-V centuries AD are considered. Based on the treatises of John Chrysostom, the author concludes that the veneration of the days of remembrance of the martyrs was canonically established in the late antique Christian Church. Evidences of the official sacralization of the martyrs is also given by elaborating the texts of the Local and Ecumenical Church Councils. Based on these sources, there are a lot of evidences of the Church's official veneration of martyrs in the initial period of the Church's legal existence in the Roman Empire. Given that the initial veneration of saints took place through the prism of the sacralization of early Christian martyrdom, this article is an integral part of the study of the field of hagiography and the institution of holiness within the history of the Church.

Keywords: *martyrs, ecclesia, early Christianity, apology, pre-Nicene Church, hagiography, holiness, sacralization.*